

SOỌNG CÔ - LÀN ĐIỆU DÂN CA CỦA NGƯỜI SÁN DÌU

NGUYỄN THỊ THANH VÂN

Tóm tắt

Soọng Cô là làn điệu dân ca độc đáo của người Sán Dìu ở Việt Nam. Nó là phương tiện để truyền tải những tâm tư, tình cảm và ước muốn của người Sán Dìu trong cuộc sống thường ngày được thể hiện qua lời hát, là môi trường gìn giữ văn hóa tộc người. Hiện nay, làn điệu Soọng cô của người Sán Dìu đang bị mai một nhanh chóng và bị lấn át bởi những hình thức giải trí hiện đại.

1. Khái quát về người Sán Dìu và hát Soọng cô

1.1. Người Sán Dìu ở Việt Nam

Dân tộc Sán Dìu ở Việt Nam có khoảng 126.000 người (1), phân bố ở vùng trung du phía Bắc thuộc các tỉnh Quảng Ninh, Bắc Giang, Phú Thọ, Bắc Cạn, Thái Nguyên và Tuyên Quang. Theo các nguồn tài liệu đã công bố, người Sán Dìu ở Việt Nam phần lớn đều có nguồn gốc từ Quảng Đông (Trung Quốc). Họ di cư sang sinh sống tại Việt Nam cách đây khoảng 300 năm. Địa điểm đầu tiên người Sán Dìu đặt chân tới là tỉnh Quảng Ninh (Móng Cái), sau đó họ di chuyển theo nhiều con đường khác nhau đến các tỉnh như: Bắc Giang, Thái Nguyên, Vĩnh Phúc, Tuyên Quang.

Người Sán Dìu ở Việt Nam tự nhận mình là *Sán Dẻo Nhín* có nghĩa là *Người ở núi* (Sơn Dao Nhân). Ngoài ra ở mỗi vùng người Sán Dìu cư trú thì những dân tộc khác lại đặt cho họ cái tên riêng, hoặc ngay chính bản thân họ cũng thừa nhận tên đó như: Sán Dẻo, Trại, Trại Đất, Mán Quần Cộc, Mán Váy xê...

1.2. Nguồn gốc và khái niệm hát Soọng Cô

Người Sán Dìu ở xã Ninh Lai (huyện Sơn Dương, tỉnh Tuyên Quang) truyền tụng một câu chuyện về nguồn gốc tục hát Soọng cô. Chuyện kể lại rằng: Từ rất xưa có một cô gái tên là Lý Tam Mối thông minh, xinh đẹp, hát đối đáp rất giỏi. Thanh niên trong làng chưa có một ai hát đối lại được cô. Một ngày kia, có ba chàng trai trên ba chiếc thuyền mang theo các bài hát đối không rõ từ xứ nào muốn tìm gặp cô gái để thử tài. Gần đến nơi, họ nhìn thấy một cô gái đang gánh nước bên bờ sông. Ba chàng bèn hỏi thăm tới nhà cô Lý Tam Mối. Cô gái liền nói với ba chàng trai, mình chính là em gái của Lý Tam Mối, rồi ra một câu hát đối, nếu ba chàng đối lại được thì cô sẽ chỉ đường. Nhưng ba chàng trai tìm tất cả các sách trên thuyền mà không đối lại được, thất vọng quay thuyền trở về. Từ đó, cô gái bỗng sinh buồn rầu, luyến tiếc vì đã không mời ba chàng trai vào thăm bản. Ngày ngày, cô ra bên sông trông về nơi xa và nhẩm hát những bài hát mang âm điệu da diết, khắc khoải, mong chờ. Những bài hát của cô được dân làng lưu truyền qua nhiều thế hệ.

Theo tiếng Sán Dìu thì Soọng có nghĩa là hát, còn Cô nghĩa là ca. Lời ca và giai điệu của Soọng cô không hề khô cứng mà mềm dẻo đầy sức lan tỏa, diễn đạt tâm tư tình cảm của người hát, làm mê đắm lòng người.

Soọng Cô là một thể loại hát ví đối đáp gắn liền với sinh hoạt văn hóa dân gian của người Sán Dìu. Nó là những tâm tư tình cảm của những đôi trai gái đang trong giai đoạn tìm hiểu nhau, nhờ tiếng hát để trải tấm lòng mình, là phương tiện để bộc lộ những tâm ý mà không dám ngỏ lời trực tiếp một cách tinh tế. Không chỉ có vậy, Soọng Cô còn là những lời hát ru đưa con trẻ chìm trong giấc ngủ, là những lời hát để hỏi thăm về gia đình, bạn bè... của những người lâu ngày mới có dịp gặp mặt. Những câu hát Soọng Cô không bị giới hạn bởi không gian, thời gian, hoàn cảnh cũng như môi trường diễn xướng, người ta có thể hát một đêm, nhiều đêm, hát trong nhà, bên bờ suối, khi đi làm nương, hay trong lúc đi chơi làng, trong khi ru con và trong các lễ hội của người Sán Dìu. Bên cạnh vai trò là một loại hình giải trí của một dân tộc yêu văn nghệ, nó thanh lọc tâm hồn, giúp cho con người từ bỏ cái ác, hướng tới cái thiện, cái hoàn mỹ.

Tùy trong từng hoàn cảnh mà Soọng Cô được diễn xướng theo cách hát Coóng hoặc hát Ênh. Hát Coóng là cách hát mà ở đó người hát không sử dụng những âm phụ luyện láy mà đi thẳng vào lời hát, thường được hát trong lao động. Còn hát Ênh là cách hát mà trong đó sử dụng những từ luyện láy chậm chạp trong những lúc ru con, hoặc là những lời buông lơ lửng lướt của những đôi trai gái đang yêu.

2. Môi trường và nhân vật diễn xướng của lối hát Soọng Cô

Môi trường diễn xướng của hát Soọng Cô khá tự do. Có lẽ vì thế mà nó có sức sống kỳ diệu trong sinh hoạt văn nghệ của người Sán Dìu. Người hát có thể:

1. Hát giao duyên bên bờ suối: Là những bài hát được thể hiện trong lúc thanh niên nam nữ của hai/nhiều làng đứng ở bờ suối - nơi được coi là ranh giới phân định giữa các làng vào những đêm sáng trăng, đối đáp với nhau, qua đó thể hiện tình cảm của mình qua những lời hát.

2. Hát Soọng Cô trong lao động sản xuất: Thường là những bài hát được cất lên trong những lúc lao động, thể hiện những tâm hồn đầy lãng mạn. Chính môi trường lao động là cái nôi sinh ra và nuôi dưỡng câu hát Soọng cô ngân nga bên những sườn đồi.

3. Hát đối đáp trong nhà: Đó là bài hát của các chàng trai hoặc của các cô gái đến nhà một người nào đó (có thể là nhà của nam hoặc nữ) thách đố hát đối đáp, và nếu như chấp nhận thì cuộc hát bắt đầu và có thể kéo dài đến hết đêm.

4. Hát trong đám cưới: Những câu hát Soọng Cô đã làm cho đôi lứa tìm thấy một nửa hạnh phúc của cuộc đời mình. Và nó tiếp tục vang lên trong quy trình của một lễ cưới: hát nghênh tiếp (Soọng Cô Lán Xả) và hát mở nắp chai rượu (Soọng Cô Hoi Va Chiu)

5. Hát chúc xuân: Là lời hát của những người thân, bạn bè, hàng xóm chúc tụng nhau nhân ngày tết đến, xuân về.

6. Hát ru con: Đó là những bài hát ru mượt mà, sâu lắng, thể hiện tình cảm và ước vọng của ông bà, cha mẹ đối với đứa con bé bỏng của mình

3. Nội dung của các bài hát Soọng Cô

Nội dung của Soọng Cô rất phong phú, thể hiện sự đa dạng và độc đáo trong văn nghệ dân gian của người Sán Dìu. Tùy từng hoàn cảnh cụ thể mà Soọng Cô đã truyền tải những thông điệp văn hóa đến cho mọi người.

3.1. Hát giao duyên

* Lời chào hỏi và xin phép

Những đêm hát giao duyên của các chàng trai cô gái Sán Dìu thường diễn ra ở trong nhà, bên bờ suối, hoặc khu đất trống trước làng.

Nếu hát trong nhà, đầu tiên khách phải xin phép gia chủ để được hát giao duyên. Thông thường thì bên chủ động đi hát có sự chuẩn bị về thời gian, sau đó họ cùng nhau đi đến nhà có người mình định ngỏ lời yêu đương để hát. Mặc dù đã biết trước nhưng khi bạn hát tới nhà thì chủ nhà cũng phải giả vờ như không biết cho đến khi khách có lời đánh tiếng thì chủ mới mời khách vào nhà. Khi khách bước vào nhà kèm theo đó là những câu hát xin phép gia chủ để được hát giao duyên với người con gái (hoặc con trai) trong nhà (2):

Xin phép chủ nhà,

Xin phép chàng trai (cô gái),

Xin phép gia đình yên tâm ngủ,

Để con trai con gái giao duyên với nhau.

Khi chủ nhà lên tiếng đồng ý có nghĩa là khi ấy các đôi trai gái được thỏa sức trở tài ca hát của mình mà yên tâm là không sợ ai ngăn cấm. Từ lúc đó bắt đầu cho một đêm hát giao duyên.

* Hát đố

Khi biết bạn hát đến nhà, chủ nhà ban đầu thường tỏ ra thờ ơ và đặt ra thách thức đối với bạn hát của mình, đưa họ vào những tình huống phải suy

nghĩ thật kỹ mới có thể giải đáp được câu đố trong lời hát đó. Hát hay chưa đủ mà còn phải thể hiện sự thông minh để các bạn hát nể phục.

Trước khi chủ nhà đưa ra những lời hát đố, thường là những lời giao kèo, nếu như không giải được câu đố thì buổi hát dừng lại ở đây, mời bạn về để hôm khác có sự chuẩn bị tốt hơn thì sẽ hát. Đến nhà mà bị chủ nhà giao kèo như vậy là những thử thách đầu tiên mà các chàng trai, cô gái phải vượt qua, nếu không sẽ bị bạn hát xem thường. Chủ nhà thường đưa ra bài hát đố: *Mút mọt cỏ*

Con gì không xương, sống ở trong hang ?

Con gì không xương, sống ở vùng nước ?

Con gì không xương, sống ở trong nông ?

Con gì không xương, bay khắp phương trời ?

Sau khi đưa ra bài hát, chủ nhà cho phép khách suy nghĩ tìm câu trả lời, sau đó bên khách cử ra một đại diện lên hát đối lại và giao kèo rằng bên chủ nhà cũng phải trả lời câu đố mà bên khách đưa ra:

Con giun không xương, sống ở trong hang.

Con đĩa không xương, sống ở vùng nước.

Con tằm không xương (con), người nuôi trong nông.

Con chuồn chuồn không xương, bay khắp phương trời.

Những lời đối đáp hết sức mạch lạc đã làm cho các bạn hát phải nể phục trong lòng. Họ tỏ ra là người không chỉ giỏi trong việc đối đáp mà còn rất thông minh khi đối lại gia chủ:

Nơi nào bằng phẳng, không mọc cỏ?

Sừng con gì mọc dài, không ra chằng?

Sừng con gì có chằng mà lại không ra quả?

Cây gì ra quả mà không ra hoa?

.....

Cuộc hát đối đáp tiếp tục diễn ra với những lời thách đố của hai bên. Không giống như trong hát Quan Họ, các liền anh, liền chị, mặc dù hát với nhau nhưng không bao giờ được lấy nhau, trong hát Soọng Cô, các chàng trai, cô gái, có thể mặc sức thông qua lời hát để ngỏ lời, chọn bạn tình, chọn bạn đời. Những tuần trà lần lượt rót ra mời bạn. Những câu hát vẫn nhẹ nhàng trầm lắng, làm cho con người quên đi cảm giác về thời gian.

Khi tiếng gà gáy báo hiệu một ngày mới sắp bắt đầu, những tâm hồn đang đắm chìm trong những điệu hát Soọng Cô như chợt tỉnh giấc, nhiều đôi cảm

thấy luyến tiếc rằng thời gian ngắn quá chưa đủ để nói hết tâm sự trong lòng. Những câu hát giã từ cất lên, hẹn một đêm gần nhất để tiếp tục hát lên những làn điệu Soọng Cô:

*Gà gáy chưa khắp trời sắp sáng,
Gà gáy sáng rồi sắp chia tay,
Bố mẹ, ông bà thì còn được,
Anh, em mình chia tay dứt hết ruột gan.*

Chủ nhà cũng đáp lại với ý nghĩa: mới chỉ chia tay buổi hát hôm nay thôi, đâu có phải chia tay không gặp lại nữa nên an ủi mà rằng:

*Rừng sâu cây to cành mọc ngang.
Chim phượng bay đến không dám sang,
Chim phượng bay đến không dám đậu,
Lưu tâm chờ đợi đón anh sang.*

Qua lời hát chia tay ta đã thấy ai đó đã chọn được người yêu: *Lưu tâm chờ đợi đón anh sang* mà họ không nói thẳng ra rằng *Em đã ưng anh rồi*. Đây là cách gián tiếp thể hiện một tiêu chuẩn khi chọn người yêu của thanh niên Sán Dìu: thông minh, tinh tế, sâu sắc nhưng cũng rất nồng nàn.

* Hát giao duyên

Khi đã ưng nhau, các chàng trai, cô gái Sán Dìu có thể tiếp tục cùng đoàn hoặc tách riêng ra để hát giao duyên. Hát giao duyên không chỉ là phương tiện thể hiện tài năng của các đôi nam nữ mà còn là nơi gửi gắm và thể hiện ước mơ, quan niệm về người bạn tình cũng như tình cảm của những người đang tìm hiểu nhau. Do vậy, nội dung của hát giao duyên rất phong phú và đa dạng, thể hiện sự tinh túy và sâu lắng trong đời sống tình cảm của người Sán Dìu

Hát giao duyên thể hiện nỗi nhớ nhung của chàng trai, cô gái khi đang yêu: *Tóong lóong Cô* (nhớ anh, nhớ nàng)

*Nhớ anh lắmlắml anh ơi
Nhớ đêm không ngủ nhớ ngày không ăn
Nhớ anh cơm chẳng buồn ăn
Hai bên tay áo ướt đầm như mưa.*

Đồng thời hát giao duyên còn là những tiếng nói của đôi trẻ khi yêu nhau nhưng bị các thế lực ngăn cấm:

*Cách sông cách núi cũng không ngại
Trăm sông nghìn đèo rất là khó*

*Nghe tiếng hát nhưng không sang được
Cách sông cách núi hái hoa rất khó.*

Nhưng không vì những khó khăn trở ngại mà họ nản lòng. Câu hát Soọng cô lại vang lên thể hiện ước mơ và sự tin tưởng vào hạnh phúc đôi lứa.

*Dưới nước trôi đến một cây rau
Nước trên chảy xuống một cây hành
Anh là lợn vàng em là tiên
Lợn vàng nàng tiên kết thành đôi.*

Bên cạnh những lời tâm tình, than thở, những ước nguyện của đôi trai gái, hát Soọng cô còn thể hiện sự chủ động trong tình yêu của những chàng trai, cô gái Sán Dìu. Từ tình yêu, họ mơ ước tiến đến một cuộc hôn nhân hạnh phúc

Nam:

*Anh đến ngồi trên thác nước cao
Nước chảy tuôn trào đi khắp nơi
Rằng em nay mười tám đôi mươi
Có lòng mời anh đi sang chơi.*

Nữ:

*Đầu nguồn nước chảy đi muôn phương
Ruộng thiếu nước thì khơi nước vào
Em đây tuổi mới độ hoa đào
Mong anh tính em về làm dâu.*

3.2. Hát trong đám cưới

Khi đã thành đôi lứa thì Soọng Cô lại được vang lên trong lễ cưới. Theo quan niệm của người Sán Dìu thì đám cưới có thể thiếu lợn, rượu nhưng không thể thiếu làn điệu Soọng Cô vì đó là những nghi thức bắt buộc trong lễ cưới của người Sán Dìu.

* Hát nghênh tiếp (*Soọng Cô Lán Xả*)

Theo phong tục khi nhà trai đến rước dâu thì bên nhà gái mang những chiếc ghế để ở cửa ra vào cùng một ấm trà pha sẵn và một vài miếng trầu đã tằm. Ngụ ý của việc này là nhà trai phải hát đúng những câu hát của nhà gái đưa ra thì mới được mời vào nhà, nó như một sự thử thách cuối cùng đối với chú rể và họ hàng nhà trai.

Nhà gái hát:

*Trong nhà có bàn ghế,
Cũng có lá trầu cùng với cau*

*Hôm nay trong nhà có đám cưới
Chị em ra đón tiếp nhà trai.*

Nhà trai đáp lại :

*Có bàn có ghế ngáng lối đi
Trai mang lợn bé lối không thông
Cũng có trầu cau bỏ làm bốn
Chị em bỏ ghế đón nhà trai*

Nhà gái lại hỏi:

*Cất lên tiếng hát hỏi nhà trai
Hôm nay đem đến lễ lạt gì?
Có lễ gì để cúng tổ tiên?
Mừng duyên trai gái và hai họ.*

Nhà trai cứ thế đáp lại lần lượt những câu hỏi của nhà gái đưa ra, họ mời nhau uống nước, ăn trầu và khi nhà gái cảm thấy thỏa mãn yêu cầu thì bỏ ghế để mời nhà trai vào nhà.

* Hát Khai Hoa Tửu (*Soọng Cô Hoi Va Chiu*)

Sau khi được mời vào trong nhà, đại diện bên nhà trai là ông trưởng quan lang (người thay mặt bố mẹ để chú rể đi đón dâu) xin phép họ hàng nhà gái làm lễ cúng tổ tiên và đón cô dâu về nhà. Lúc này, tại nhà gái diễn ra lễ Khai Hoa Tửu (Hoi Va Chiu) và những làn điệu Soọng cô vang lên là những lời hát mừng và tạ ơn công lao của tổ tiên.

Nhà gái hát:

*Hát lên tiếng hát hỏi nhà trai
Tại sao có quả trứng thần tiên
Trứng thần tiên xâu hai sợi chỉ
Cũng nhớ ơn tổ tiên hai họ.*

Nhà trai đáp rằng:

*Cùng tiếng hát Khai Hoa Tửu
Trứng thần tiên kết mối lương duyên
Hai sợi chỉ xuyên qua đôi trứng
Trình bên đẹp tổ tiên xe duyên*

Sau khi xong lễ Khai Hoa Tửu, nhà trai xin phép nhà gái được đón dâu. Người con gái trước khi về nhà chồng thường được mẹ căn dặn những đạo làm dâu. Khi cô gái cúi đầu làm lễ dưới bàn thờ tổ tiên lần cuối trước khi bước ra khỏi nhà thì nhà gái hát rằng :

Thứ nhất xa nhà vắng tổ tiên